

TƏBİƏT ELMLƏRİ NATURAL SCIENCES

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/25/14-17>

Aybəniz Hüseynova

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
aybenizhuseynova020@gmail.com

Nailə Məmmədova

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
mammadova.naila.1965@gmail.com

Ceyla Rüstənova

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
ceyla.rustemova.1990@mail.ru

ÇOXİLLİK FAYDALI BİTKİLƏRİN XALQ ARASINDA İSTİFADƏSİ

Xülasə

Məqalədə Azərbaycanda yabanı şəkildə yayılmış faydalı bitkilərin dərman, qida əhəmiyyəti və bugünkü vəziyyəti araşdırılmışdır. Keçirilmiş ekspedisiya, ezamiyyə materialları və toplanmış məlumatların təhlili göstərir ki, son dövrlərdə respublikamızda ağımıl tərə (unnica) bağça pərpərəni (*Portulaca oleracea*) faydalı bitki kimi istifadə edilir, əhalinin tərəvəzə olan tələbatını təmin edir. Bu nəticəyə əsaslanaraq bu bitkilərin məhsuldarlığını artırmaq və çeşidini genişləndirmək əsas məsələlərdən biridir.

Tədqiqat zamanı təbii qida bitkilərinin inkişafındakı rolunu nəzərə alaraq tərkibindəki vitaminlərdən faydalanmaq üçün onların məhsuldarlıq dinamikası öyrənilmiş və məqalədə göstərilən ərazidə olan qida əhəmiyyətli bitkilərin taksonomik tərkibi müəyyən edilmişdir.

Açar sözlər: yabanı bitki, vitamin, əhəmiyyət, ağımıl tərə, pərpətöyün

Aybaniz Huseynova

Azerbaijan State Agrarian University
Aybenizhuseynova020@gmail.com

Naila Mammadova

Azerbaijan State Agrarian University
mammadova.naila.1965@gmail.com

Jeyla Rustamova

Azerbaijan State Agrarian University

The use of perennial useful plants among the people

Abstract

In the article, medicinal and nutritional importance of useful plants spread wildly in Azerbaijan and their current status were examined. The analysis of the conducted expedition, travel materials and collected data shows that in recent times in our republic, unnica, garden purslane (*Portulaca oleracea*) is used as a useful plant and satisfies the population's demand for vegetables. Based on this result, increasing the productivity of these plants and expanding their variety is one of the main issues.

During the research, taking into account the role of natural food plants in the development, their productivity dynamics were studied in order to benefit from the vitamins contained in them, and the taxonomic composition of food plants in the area specified in the article was determined.

Keywords: wild plant, vitamin, importance, white goosfoot, purslane

Giriş

Azərbaycan istər flora, istərsə də bitkiçilik baxımından daima maraq dairəsində olmuşdur. Müasir dövrdə əksər ölkələr bioloji ehtiyatlarının saxlanılmasında bioloji müxtəlifliyin zənginliyini ekoloji-genetik siyasətin əsası kimi götürərək öz ölkəsinin davamlı sosial-iqtisadi inkişafını təmin edirlər. Bəşəriyyət öz inkişaf tarixində elə bir mərhələyə çatmışdır ki, onun elmi-texniki tərəqqisi biosferdə global miqyaslı dəyişikliklər yaratmış və təbii sərvətlərdən zəkəsiz istifadə edilməsi planetimizin şirin su, torpaq, fauna kimi həyat amillərinin çatışmaması təhlükəsinə gətirib çıxarmışdır.

Araşdırma bioloji müxtəlifliyin genetik fondunun toplanması, öyrənilməsi, mühafizəsi, səmərəli və davamlı istifadəsi, qorunub gələcək nəsillərə çatdırılması və ekoloji monitorinqlərin həyata keçirilməsi məqsədi ilə təşkil edilmişdir. Qiymətli dərman və qida kimi istifadə olunan bu bitkilərin qorunması vacib məsələlərdən biridir.

Xalqın qidalanmasında və maddi rifah halının yaxşılaşdırılmasında tərəvəzin böyük rolu vardır.

Əhalinin tərəvəzə olan tələbatının il boyu təmin olunması üçün tərəvəz bitkilərinin məhsuldarlığını artırmaq və çeşidini genişləndirmək tərəvəzçiliyin qarşısında duran əsas vəzifələrdəndir. Bunun üçün isə yeni, yüksək potensial məhsuldarlığa malik cinslər və sortlar yetişdirmək, istehsalata tətbiq etmək, tərəvəz bitkiləri sırasına yeni məhsuldar, xüsusən çoxillik növlərə daxil etmək vacibdir.

Ağımtıl tərə (unnica)

(*Chenopodium album*).

Belə təsəvvürlər bizi əhatə edən canlı təbiət ilə sıx surətdə bağlıdır. Hazırda dünyanın hər yerində canlı təbiətdən etnik istifadənin tarixi və faktları elmi əsaslarla öyrənilmişdir. Bu gün çox vacib və lazım olan tərəvəz bitkilərinə böyük ehtiyac var. Bu bitkilərdən ağımtıl tərə (*Chenopodium album*), bağça pərpərəni (*Portulaca oleracea*) və s. göstərmək olar (Qasimov, Məmmədov, 2014: 300; İbadullayeva, Ələkbərov, 2013: 331).

Ağımtıl tərə (unnica)
(*Chenopodium album*).

Ağımtıl tərə vitaminlər və minerallarla zəngin olduğundan sağlamlıq üçün çox faydalıdır. Tərkibində dəmir və zülal olduğuna görə və qanın zərərli maddələrdən təmizlənməsi üçün, orqanizmin immun sistemini gücləndirmək üçün ən yaxşı bitkilərdən biridir. Tərə qanda xolesterin səviyyəsini qaldırmır, əksinə, onun miqdarını azaldaraq orqanizmi artıq çəkilərdən azad edir.

Cavan yarpaq və zoğları yeməklərdə ispanaq və qulançar kimi istifadə edilir, bəzi ölkələrdə onu alağ bitkisi kimi tanıyırlar. Lakin onun təzə yarpaqlarından yeməklərin hazırlanmasında istifadə edilir. Yarpaqlarında 11,7 mq% c və 100-120 mq% provitamin A (karotin) vardır. Unnicanın toxumlarının tərkibində 6% yağ, 38% azotsuz maddələr, 87-140 mq% C vitamini, 100-120 mq% A vitamini var. Tərəni istifadə üçün aprel-may aylarında toplayırlar (Qurbanov, 2009: 331; Əsgərov, 2005: 7-18).

Pərpətöyün (*P.oleracea*) adı ilə tanınan bitkinin elmi adı Pərpərəndir. 100-ə yaxın növü bu cins özündə birləşdirir. Pərpərənin qida kimi istifadə edilən növü bostan pərpərəni (*P.oleracea*) bostan bitkisidir. Eyni zamanda dekorativ gülçülükdə də istifadə olunan növü vardır ki, iriçiçəkli pərpərən (*P.gramolfloran*) adlanır.

Pərpətöyün (*P.oleracea*)

Ümumiyyətlə pərpətöyünün tarixi 4000 il əvvəllərə dayanır. XIX əsrdə Avropaya gətirilən pərpətöyünün öz vətəni Hindistan, Argentina və Braziliya sayılır. Hətta pərpətöyünün yarpaq və gövdəsini misirlilər qədim dövrdə yeməyə əlavə edərək şəfalı bitki adlandırırdılar (Əliyev, 1997: 284-292).

Pərpətöyün bitkisi A, B₁, B₂, K, PP vitaminləri, üzvi turşular, qlükoza, saxoraza, zülal maddələr, kalsium, kalium, maqnezium, manqan və s. bu kimi faydalı maddələrlə zəngindir. Bununla yanaşı, onun toxumları piyli yağlar, linol, palimitin, stearin kimi yağ turşuları ilə də zəngindir.

Pərpətöyünün təzə zoğlarından, yarpaqlarından, çiçəklərindən və toxumundan müalicə vasitəsi kimi istifadə olunur. Pərpətöyünün (Pərpərən) mühüm xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, salmonella, dizenteriya, trixomonada kimi xəstəlik törədici mikroblara qarşı antibakterial təsir göstərir. Ürək fəaliyyətini normallaşdırır, qanda xolesterinin səviyyəsini azaldır, arterial təzyiqi artıraraq hipotoniyanın qarşısını alır.

Gövdəsinin və yarpaqlarının tərkibində olan selikli maddələr dəri və selikli qışaların regenerasiyasını artırır, dərialtı kollagenin parçalanmasını ləngidir, tərkibindəki A vitamini dərinin qidalanmasını yaxşılaşdırır, dəri yaşlanmasının qarşısını alır.

Bildiyimiz kimi, dərman qida əhəmiyyətli bitkilərin istifadəsi dünya xalqları ilə bərabər, Azərbaycanda da geniş istifadə edilir. Azərbaycanın şairi, mütəfəkkiri Məhəmməd Füzuli öz əsərlərində floramızın bitkiləri ilə bağlı qiymətli tibbi məlumatlar vermişdir.

Tədqiqatın materialı

Bizim apardığımız tədqiqat işinin əsas hissəsi Göygöl rayonunun Üçtəpə kəndində və Hacıkənddə həyata keçirilmişdir.

Tədqiq etdiyimiz Göygöl rayonu bu baxımdan daha maraqlıdır. Bu ərazidə yaşayan insanlar müalicəvi yem, qida və s. əhəmiyyətli bitkilər toplamış və istifadə etmişlər. Bütün bunları nəzərə alaraq məqsədimiz Göygöl rayonu ərazisində Ağıntıl tərə (*Chenopodium album*) və pərpətöyün (*P.oleracea*) qida əhəmiyyətli bitkiləri dərinədən öyrənməkdir. Həmçinin, məqsədimiz Azərbaycan florasında tərəkimilər fəsiləsinə aid bəzi bitkilərin qida əhəmiyyətlərini aşkara çıxararaq gələcək nəsillərə çatdırmaqdır.

Tədqiqatlar nəticəsində məlum olur ki, bütün bu çoxillik bitkilər vegetasiya ərzində istifadəyə yararlıdır, ən çox gövdə yarpaq hissələrindən istifadə edilir.

Nəticə

Tədqiqat zamanı çoxillik tərəvəz bitkilərini - *Unnica*, *Chcuopodium album* L., bağça pərpəranı, *Porcula* bitkilərini öyrənərkən müəyyən olundu ki, növlərin yarpaqlarında, gövdəsində çoxlu miqdarda əhəmiyyətli maddələr - vitamin C, dəmir, fitonsidlər, spesifik qoxuya malik efir yağı, lizosim, karotin, nişasta qətranlı maddələr və s. toplanmışdır.

İnsan sağlamlığı üçün bu yabanı bitkilərdən daha çox istifadə edilməsi məqsəduyğundur.

Bütün bu bitkilər tərəvəz məhsulu kimi qorunub saxlanmalı və becərilməlidir. Toxum üçün becərilərkən plantasiyada toxum məhsulu götürüldükdən sonra payızda 1-2 dəfə də bitkilərdən yaşıl kütlə məhsulu yığıla bilər.

Unnica, *Chcuopodium album* L., (Qıtıqotu *Amorica rusticana* L.), bağça pərpəran, *Porcula* becərilərkən onların inkişafı üçün əlverişli şərait yaradılmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Qasimov, M., Məmmədov, T. (2014). Fitoterapiya. Bakı, s.300.
2. İbadullayeva, S., Ələkbərov, R. (2013). Dərman bitkiləri. Bakı, s.331.
3. Qurbanov, E. (2009). Dərman bitkiləri. Bakı, s.331.
4. Əsgərov, A. (2005). Azərbaycanın florasının genetik fondu və onun mühafizəsinin bəzi istiqamətləri. Azərbaycanın ali bitkiləri. I tom, Bakı: Elm, s.7-18.
5. Əliyev, Ş.A. (1997). Tərəvəzçilik. Bakı, Bakı Dövlət Universiteti Nəşriyyatı, s.284-292.

Göndərilib: 17.07.2023

Qəbul edilib: 15.09.2023